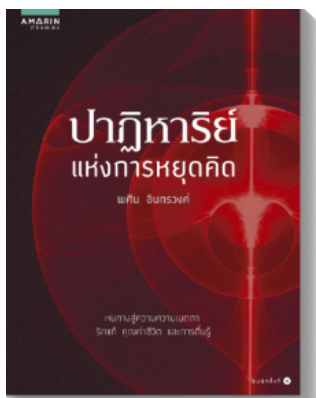


บทวิพากษ์หนังสือ เรื่อง “ปาฏิหาริย์แห่งการหยุดคิด”

นายสุชนา ศิริธัญญกร และนายสุภฐาน สุดาจันทร์
กองบรรณาธิการวารสารมหาวิทยาลัยวิชาการ

ปาฏิหาริย์แห่งการหยุดคิด หนทางสู่ความเมตตา รักแท้ คุณค่าชีวิต และการตื่นรู้ แต่งโดย พศิน อินทรวงศ์ สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) และจัดจำหน่ายโดย บริษัทอมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์ จำกัด เป็นหนังสือติดลำดับขายดีอยู่เป็นเวลานาน



ผู้เขียน : พศิน อินทรวงศ์

ปีที่พิมพ์ : ๒๕๖๐

จำนวนหน้า : ๒๐๘

จัดพิมพ์โดย : สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด
(มหาชน)

ปาฏิหาริย์แห่งการหยุดคิด เป็นหนังสือที่ให้แง่คิดชีวิตเกี่ยวกับหนทางไปสู่ความเมตตา รักแท้ คุณค่าชีวิตและการตื่นรู้ ประกอบด้วยเนื้อหา ๔ ภาค คือ

ภาคที่ ๑ ความรัก ความคิด คืออัตตา อัตตาจะอยู่ร่วมกับความรักไม่ได้ ยิ่งคิดมากเท่าไรความรักก็ยิ่งไกลห่าง เมื่อหยุดคิด รักแท้จะปรากฏโดยไม่ต้องแสวงหา มี ๒๐ เรื่อง คือ

- | | |
|----------------------------------|-----------------------------|
| ๑. รักแท้ | ๒. สิ่งแปลกปลอมในความรัก |
| ๓. ลืมตาฝืน | ๔. จงรักตัวเองให้เป็น |
| ๕. แร้งดึงดูด | ๖. แรกรัก |
| ๗. กระแสแห่งความคิดถึง | ๘. สัญชาตญาณแห่งการตัดสินใจ |
| ๙. อภัยเพื่อตนเอง | ๑๐. บาดแผลแห่งจิตวิญญาณ |
| ๑๑. ศิลปะแห่งรัก | ๑๒. ผลประโยชน์กับความรัก |
| ๑๓. การครอบงำ | ๑๔. ข้อตกลง |
| ๑๕. จงเปลี่ยนจากศูนย์กลางใจ | ๑๖. ปล่อยาวงเพื่อครอบครอง |
| ๑๗. ความสุขสำคัญกว่าความสัมพันธ์ | ๑๘. มิติของการเติบโต |
| ๑๙. ช่วงเวลา | ๒๐. รักแท้ของผู้มีรักแท้ |

ภาคที่ ๒ เมตตาเพื่อนมนุษย์ เมื่อคนๆหนึ่งหยุดคิดถึงตัวเองได้ คำว่า “เธอ” กับ “ฉัน” จะหายไป เหลือแต่คำว่า “เรา” มี ๑๕ เรื่อง คือ

- | | |
|--|------------------------------------|
| ๒๑. ขนมหึงร่วมสาบาน | ๒๒. ในเรามีเขา ในเขามีเรา |
| ๒๓. เปลี่ยนชีวิตที่คับแคบให้กลายเป็นท้องฟ้ากว้างใหญ่ | ๒๔. อดีตที่มากในคราบของปัญญา |
| ๒๕. ย่อมไม่เรียกว่า | ๒๖. จงดื่มกินด้วยปัญญา |
| ๒๗. ทุกข์จริงหรือปรุงแต่ง | ๒๘. แต่ละสิ่งในโลกคือหนึ่งเดียวกัน |
| ๒๙. ใส่ถุงมือเก็บดอกไม้ | ๓๐. ความดีที่อันตราย |
| ๓๑. ความสว่างของบ้าน ความสว่างของใจ | ๓๒. การเชื่อมโยง |
| ๓๓. เราคือนักท่องเที่ยว | ๓๔. ปัจจัยของความเปลี่ยนแปลง |
| ๓๕. ดอกไม้กับผีเสื้อ | |

ภาคที่ ๓ คุณค่าชีวิต หยุดคิดไม่ได้ ก็เริ่มต้นใช้ชีวิตไม่ได้ มี ๑๙ เรื่อง คือ

- | | |
|--|---|
| ๓๖. ชีวิตที่ถูกขัง | ๓๗. หนีทุกข์ด้วยการมองทุกข์ |
| ๓๘. กลัวจนบรรลู่ | ๓๙. ความพิเศษที่ไม่สมบูรณ์แบบ |
| ๔๐. ขึ้นสวรรค์ ลงนรก | ๔๑. อีแร้งผู้หิวโหย |
| ๔๒. แต่ผู้ต้องการอิสรภาพ | ๔๓. เคลื่อนไปพร้อมกัน |
| ๔๔. ๑๐ ข้อคิด วิธีใช้ชีวิตอย่างทรงพลัง | ๔๕. ความงามของการผูกพัน |
| ๔๖. ว่าด้วยเวลา | ๔๗. สองด้านหรือเพียงหนึ่ง |
| ๔๘. ศิลปะ / วิธีใช้ / ความจริง / โกหก | ๔๙. เพิ่มอีกนิดเพื่อชีวิตที่ดีกว่า |
| ๕๐. ศิลปะแห่งความไม่ขัดสน | ๕๑. ๑๐ ความเข้าใจผิดที่ทำให้คนเราทุกข์ไปจนตาย |
| ๕๒. ไม่มีอะไรถูก ไม่มีอะไรผิด | ๕๓. ท่านกำลังโยนสิ่งใดขึ้นฟ้า |
| ๕๔. หนทางไม่เคยหายไป | |

ภาคที่ ๔ จิตตื่นรู้ หนทางแห่งการตื่นรู้ มี ๑๖ เรื่อง คือ

- | | |
|--|--|
| ๕๕. กำแพง | ๕๖. ความแตกต่างระหว่างปัญญาและความฉลาด (๑) |
| ๕๗. ความแตกต่างระหว่างปัญญาและความฉลาด (๒) | ๕๘. ทำปัจจุบันเพื่อปัจจุบัน |
| ๕๙. ความพยายามที่ไร้ความสำเร็จ | ๖๐. สติคือหยุดดู |
| ๖๑. ระเบิดโลก | ๖๒. ศิลปะการรอคอย |
| ๖๓. ความมืดภายนอก/ความสว่างภายใน | ๖๔. ความโล่ง |
| ๖๕. มองฟ้าเดียวกัน | ๖๖. การจากลา |

๖๗. ตายเพื่อตื่น

๖๘. ความว่าง

๖๙. ความไม่มีอะไร

๗๐. ผลักดันสติปัญญา

เมื่ออ่านปาฏิหาริย์แห่งการหยุดคิด เพียงแค่เห็นสารบัญของหนังสือก็ช่วยให้ติดตาม เพราะตั้งชื่อเรื่องสั้นๆ ของทั้ง ๔ ภาค ซึ่งเป็นหนังสือช่วยเตือนสติให้เราใช้ชีวิตช้าลง แล้วหันมา ไคร่ครวญ พินิจพิจารณาพฤติกรรม ความคิด อารมณ์ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน แต่ละช่วงชีวิต ที่ผ่านมา เพื่อทบทวนให้เห็นความเป็นจริงที่ถูกกิเลสปกปิดเอาไว้ การหยุดคิดเป็นเครื่องมือ อย่างหนึ่ง ซึ่งเราใช้สติในการมองเข้าไปให้ทะลุถึงแก่นแท้ของชีวิต ไม่ให้หลงพุ้งทะยานไปกับ ความคิดที่เกิดขึ้นตลอดเวลาจนสติตามรู้แทบไม่ทันซึ่งข้อคิดดีๆ ที่ได้จากหนังสือเล่มนี้ ยกตัวอย่าง ส่วนหนึ่งจากหนังสือ ปาฏิหาริย์แห่งการหยุดคิด ดังข้อความว่า “ในชีวิตหนึ่ง ท่านอาจพบใครบางคน ที่ รู้สึกว่าคุ้นเคยกันมานาน โปรดจรงู้อาไว้ว่า นั่นไม่ใช่เรื่องบังเอิญเลย เพราะความบังเอิญไม่มีอยู่จริง คู่ชีวิตที่ผู้คนตามหา จึงไม่ใช่เรื่องบังเอิญเช่นกัน หากแต่เกิดจากผลกรรมทั้งปัจจุบันและอดีตที่ส่งกระแส ผ่านคนสองคน ให้เกิดเป็นแรงดึงดูดซึ่งกันและกัน ท่านอาจรู้สึกกระวนกระวายใจ เมื่อไม่ได้เห็นหน้า ไม่ได้ยินเสียงของเขา ประสาทสัมผัสของท่านจะมีประสิทธิภาพมากกว่าธรรมดาเมื่ออยู่กับเขา กิเลส ที่มีจะถาโถมเข้ามาอย่างง่ายตายเมื่อท่านพบคนคนนั้น ช่วงเวลานี้เองเป็นเวลาของความอันตราย หนทาง เดียวที่จะประคับประคองจิตวิญญาณของท่านให้มีความเข้มแข็งอยู่ได้ คือ การมีสติระลึกอยู่ กับ ปัจจุบันให้มากที่สุด” หรืออีกตัวอย่างหนึ่งคือสิ่งแปลกปลอมในความรัก ที่ได้เสนอประเด็นที่น่าสนใจ มาก คือประเด็นของการครอบครอง ทุกคนต้องการครอบครองคนรัก และเมื่อได้ครอบครองแล้ว ความเบื่อหน่ายย่อมเกิดขึ้น ความเบื่อหน่ายเกิดขึ้นเสมอเมื่อครอบครองได้สำเร็จ เมื่อหนุ่มสาวสองคน กลายเป็นสามีภรรยา กันแล้ว เราจะเจอแต่สามีบ้าอำนาจและภรรยาขี้น... นั่นเพราะเขาแต่งงานกัน แล้ว ตกปลงใจกันแล้ว ทุกอย่างจึงเข้าสู่ภาวะเบื่อหน่าย นี่คือนิยามของความรักที่ขับเคลื่อน ด้วยราคะ เมื่อได้ครอบครองกันและกันแล้ว ความน่าตื่นเต้นที่เคยมีก็หมดลงไป

“คิด” ในคำสอนทางพระพุทธศาสนา

เมื่อพูดถึง “คิด” หรือที่เรียกว่าความคิด ในคำสอนทางพระพุทธศาสนา ความจริง ความคิดมีอยู่ ในคนเรา เพราะคนเรามีจิต และจิตมีปกติคิด คำว่า จิต คือธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เป็นนามธรรม ซึ่งสามารถ รู้อารมณ์ จิตเป็นตัวรู้ สิ่งที่จิตรู้นั้น เป็นอารมณ์ จิตรู้อะไร สิ่งนั้นแหละคืออารมณ์ อีกนัยหนึ่งแสดงว่า จิตคือธรรมชาติชนิดหนึ่งที่ รับ จำ คิด รู้ซึ่งอารมณ์ จิตต้องมีอารมณ์ และต้องรับอารมณ์จึงจะรู้ และจำ แล้วก็คิดต่อไปสม ตามนัยขยายความตามบาลีว่า จิตเตตติ จิตตํ ๑ อารมมณํ วิชานาตติ อตถโ ๑ ซึ่งแปล เป็นใจความว่า ธรรมชาติโดยย่อคิด ธรรมชาตินั้นชื่อว่า จิตมีอรรถว่าธรรมชาติที่รู้อารมณ์คือ จิต^๑

^๑ วิกิาวินิ. (ไทย) หน้า ๑๙, (บาลี) หน้า ๖๕.

เมื่อพูดถึงความคิด มีพุทธภาษิตรับรองไว้ว่า มโนปุพพังคมา ธมมา แปลความได้ว่า ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจดี ก็จะพูดดีหรือทำดีตามไปด้วย คำว่า มีจิตเป็นหัวหน้า (มโนปุพพังคมา)^๒ หมายถึง เป็นหัวหน้าของเจตสิกธรรม กล่าวคือเป็นเหตุปัจจัยให้เจตสิกธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น เพราะเมื่อจิตไม่เกิดสัมปยุตตธรรมที่เหลือก็เกิดไม่ได้ แต่ธรรมทั้งหลายที่หมายถึงเจตสิกบางดวง บางกลุ่มแม้เมื่อไม่เกิด จิตก็ยังเกิดอยู่นั่นเอง (หมายถึงกุศลจิตเกิด อกุศลเจตสิกไม่ประกอบหรือไม่เกิดรวม เป็นต้น) คำว่า “มีใจเป็นใหญ่” หมายความว่า ใจประเสริฐสุดแห่งเจตสิกธรรมเหล่านั้น ด้วยอำนาจเป็นอธิปัตติปัจจัย เหมือนหัวหน้าโจร ย่อมเป็นใหญ่กว่าโจรที่เหลือ คำว่า “สำเร็จได้ด้วยใจ” หมายความว่า ทุกสิ่งสำเร็จมาจากการคิดของจิตเท่านั้น อุปมาประหนึ่งว่า สิ่งทั้งหลายนั้นๆ เสร็จแล้วด้วยวัตถุมีไม่ เป็นต้น ก็ชื่อว่าของสำเร็จแล้วด้วยไม้ เป็นต้น ฉะนั้น แม้ธรรมทั้งหลายนั้น ได้ชื่อว่าสำเร็จแล้วด้วยใจเพราะเสร็จมาแต่ใจ ฉะนั้น ธรรมชาติของจิต ในฐานะเป็นธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ รับอารมณ์ที่มากระทบ คิดปรุงแต่งอารมณ์วิจิตรพิสดาร เก็บรักษาผลแห่งการกระทำไว้ในจิต อาจจะเรียกชื่อแตกต่างกันออกไปตาม

คำว่า จิต ประกอบด้วย

๑. ความรู้สึก (เวทนาเจตสิก)
๒. ความจำ (สัญญาเจตสิก)
๓. ความคิดปรุงแต่ง ซึ่งประกอบด้วยการคิดปรุงแต่งจิตให้มีอาการเป็นไปต่างๆ เช่น ความรู้ ความตั้งมั่น การวิเคราะห์ และ สังเคราะห์ เป็นต้น (คือเจตสิก ๕๐ ที่เหลือ)
๔. การรับรู้ทุกสิ่ง ได้แก่ จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง

ในคัมภีร์อรรถกถาอัฐสาลินี พระพุทธโฆสจารย์ ได้นิยามความหมายของจิตไว้ว่า

- ๑) ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า เป็นธรรมชาติคิด อธิบายว่ารู้แจ้งอารมณ์
- ๒) ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า ย่อมสังสมความสืบทอดของตน ด้วยอำนาจขณะวิถี
- ๓) ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า เก็บสังสมวิบากไว้ ด้วยกรรมและกิเลส
- ๔) ชื่อว่าจิต เพราะจิตทุกดวง วิจิตรตามสภาวะของตน
- ๕) ชื่อว่าจิต เพราะวิจิตร โดยเป็นสาเหตุกระทำให้วิจิตร^๓

^๒ พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๑.

^๓ อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑๖๔.

ในคัมภีร์อภิธรรมัตถวิภาวินี พระสมังคลาจารย์^๔ ได้นิยามความหมายของจิต ไว้ว่า

- ๑) ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า เป็นธรรมชาติคิด อธิบายว่ารู้แจ้งอารมณ์
- ๒) ชื่อว่าจิต คือมีการรู้แจ้งอารมณ์ ๖
- ๓) ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่าเกิดขึ้น โดยเว้นจากอารมณ์ไม่ได้
- ๔) ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้สัมปยุตธรรม (ธรรมที่เกิดร่วมกันทั้งหมด) รู้อารมณ์
- ๕) ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่าเป็นเพียงธรรมชาติสักแต่ว่าคิดเท่านั้น

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสาจารย์ ได้นิยามความหมายของจิต ไว้ว่า ธรรมชาติที่รู้แจ้ง อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า วิญญาณ

- วิญญาณ จิต หรือ มโน โดยความหมายเป็นสิ่งเดียวกัน
- จิตทั้งหมด ว่าโดยสภาวะธรรมแล้ว มีเพียงอย่างเดียว คือรู้แจ้งอารมณ์
- ชื่อว่าจิตนี้ เป็นธรรมชาติที่เป็นไปรวดเร็ว ดังบาลีว่า “จิตตํ นามเต ลหุปรวิตตํ”^๕
- จิต มีลักษณะเป็น อนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตา และยังได้อธิบายว่า คำว่าจิต หมายถึงจิตที่เป็น เอกัคคตาเจตสิกที่เป็นสมาธิ หรือ การเจริญสมาธิ

ในอภิธรรมปิฎก คัมภีร์ธัมมสังคณี ได้ให้นิยามความหมายของจิตไว้หลากหลาย ทั้งนี้ มิได้หมายความว่า ธรรมชาติของจิตในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ไม่มีนิยามศัพท์ ที่แน่นอนตายตัว เพียงแต่เป็นการนิยามความหมายของศัพท์ เพราะการทำงาน หรือทำงานที่ของจิตให้ชัดเจน จิตนั้น เมื่อว่าโดยสภาวะแล้ว มีอย่างเดียวกันเท่านั้น คือ มีการรู้แจ้งอารมณ์เป็นลักษณะ แต่มี ๔ ชื่อ เพราะเรียกตามการทำงานของจิต ที่ท่านแจ้งเพื่อความเข้าใจในบทบาทหน้าที่นั้นๆ ของจิต เช่นคำว่า “จิต มโน วิญญาณ” เป็นต้น คำว่า “จิต” “ใจ” หรือ “มโน” นี้ ไปพร้อมกันกับเจตสิกกับธรรมทั้งหลาย คือ เกิดร่วมกัน ระคนกัน เกี่ยวเนื่องกัน เกิดพร้อมกันดับพร้อมกัน มีวัตถุอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกัน ดังนั้น เมื่อพูดถึงความคิดแล้ว เป็น ๑ ใน ๓ อย่าง คือ (๑) มีการกระทำเป็นปกติ (๒) มีการพูดเป็นปกติ (๓) มีการคิดเป็นปกติ ถ้าคนเรามีใจประกอบด้วยกุศล ก็จะคิดดี และการพูดหรือการกระทำก็พลอยดีไปด้วย ในทางตรงข้าม หากมีใจประกอบด้วยอกุศล ก็จะทำผิดชั่วมีโลก โกรธ หลง เป็นต้น และการพูดหรือการกระทำก็พลอยชั่วไปด้วย ดังนั้น ควรรักษาใจให้มีปกติคิดดี

วิพากษ์หนังสือปาฏิหาริย์แห่งการหยุดคิด

ข้อดีของหนังสือเล่มนี้ มีการเรียบเรียงเรื่อง เป็นอย่างดี พร้อมภาพประกอบ จัดวางเนื้อหา แต่ละเรื่องไม่ยาว ประมาณ ๒-๓ หน้า หากเรื่องใด มีความยาว ก็จัดแบ่งเป็น (๑) และ (๒) ทำให้กำหนด

^๔ วิภาวินี. (บาลี) ๖๖.

^๕ วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๔๖.

จำแต่ละเรื่องได้ง่าย และข้อมูลของภาคที่ ๔ เกี่ยวกับความคิด สำหรับคนที่มีเวลาน้อย อ่านเนื้อหาในภาคที่ ๔ จะตอบโจทย์ได้เป็นอย่างดี ในจำนวน ๑๖ เรื่อง จะกล่าวถึงทำปัจจุบันเพื่อปัจจุบัน ซึ่งเรื่องนี้เน้นถึงมิติแห่งเวลา ถ้าเรามองให้ดี จะรู้ได้เลยว่า เวลาที่เราจินตนาการ จิตใจจะอยู่กับอดีตหรือไม่ก็อนาคต เมื่อเราจินตนาการ เราจะไม่มันอยู่กับปัจจุบันเด็ดขาด เพราะถ้าเราอยู่กับปัจจุบันจริง เราก็ไม่สามารถจินตนาการได้ แต่หากเรามีสติอยู่กับปัจจุบัน ณ ขณะจิตนั้น เมื่อเราคูลมหายใจ เราก็อยู่กับลมหายใจในปัจจุบัน ถ้าเรากำลังเคลื่อนไหว เราก็อยู่กับความเคลื่อนไหว คนที่อยู่กับปัจจุบันจะทำงานเพื่อปัจจุบัน ทำงานเพื่อความสำเร็จ ดังนั้น ควรคิดถึงสิ่งที่ทำงานในปัจจุบันขณะ ส่วนการคิดถึงอดีตหรืออนาคตทำให้สมองของเรามีช่องว่าง และความทุกข์ก็ผ่านเข้ามาทางช่องว่างที่เราสร้างขึ้นจากความฟุ้งซ่านนั่นเองซึ่งตรงคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ว่า “บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็พ้นอันละไปแล้วและสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็พ้นอันยังไม่มาถึง ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบัน ไม่มัวนอนแ้งไม่คลอนแคลนในธรรมนั้นๆ บุคคลนั้นควรเจริญธรรมนั้นให้แจ่มแจ้ง บุคคลควรทำความเพียรตั้งแต่วินาทีนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่าความตายจักมีในวันพรุ่งนี้ เพราะว่าความผัดผ่อนกับมัจจุราชผู้มีเสนามากนั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบเรียกบุคคลผู้มีความเพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน ซึ่งมีปกติอยู่อย่างนั้นนั่นแลว่า ผู้มีราตรีเดียวเจริญ”^๖ จากพระพุทธภาษิตนี้ ก็ทำให้เห็นว่า ข้อเขียนของคุณพศิน อินทรวงศ์ กับคำสอนทางพระพุทธศาสนาสอดคล้องกัน โดยมุ่งเน้นถึงปัจจุบันขณะเป็นสำคัญ โดยไม่ให้คำนึงอดีตและอนาคต ซึ่งถอดภาษาพระหรือภาษาทางพระศาสนามาใช้ภาษาร่วมสมัย สื่อให้ชาวบ้านหรือคนทั่วไปเข้าใจง่าย ดังนั้น หนังสือปาฏิหาริย์แห่งการหยุดคิด จึงเป็นหนังสือทางศาสนาที่ดีอีกเล่มหนึ่ง ควรที่ชาวพุทธะผู้รู้ ผู้ตื่นผู้เบิกบานควรหาอ่าน แล้วใช้เป็นเครื่องมือ กลับมามีสติอยู่ปัจจุบัน มองเข้าไปภายในตนอย่างตระหนักรู้ จะช่วยให้ทราบถึงแก่นแท้ของชีวิตแล.

บรรณานุกรม

พศิน อินทรวงศ์. **ปาฏิหาริย์แห่งการหยุดคิด**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๖๐.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๔**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬารอรรถกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒-๒๕๓๔.

^๖ ม.อ.(ไทย)อ ๑๔/๒๗๒/๓๒๐.